

סוכות ויעקב אבינו

א. "ולמקנהו עשה סוכות"

יעקב אבינו מזוהה עם חג הסוכות. כך מפורש במקרא: "ויעקב נסע סוכותה, ויבן לו בית ולמקנהו עשה סוכות, על כן קרא שם המקום סוכות" (בראשית לג, יז). ואף ש"אין מקרא יוצא מידי פשוטו", ברור, שאין המקרא מספר את מסעות יעקב בכדי. אם הוא קורא למקום "סוכות" נראה שיש קשר בין יעקב לסוכות, וכנראה גם לחג הסוכות. וכך מביא הטור: "ושמעתי מאחי הר"י טעם לדבר,¹ לפי שהמועדים נתקנו כנגד האבות: פסח כנגד אברהם, דכתיב 'לושי ועשי עוגות' (בראשית יח, ו) ופסח היה. שבועות כנגד יצחק, שתקיעות שופר של מתן תורה היה בשופר מאילו של יצחק. סוכות כנגד יעקב, דכתיב 'ולמקנהו עשה סוכות', וי"ב ראשי חודשים שגם הם נקראים מועדים כנגד י"ב שבטים. וכשחטאו בעגל נטלו מהם ונתנו לנשותיהם, לזכר שלא היו באותו החטא" (או"ח, תיז).

במאמר זה נדון בהיבטים שונים של הקשר שבין יעקב וסוכות, דהיינו אלו תכונות מקרינות אהדדי מדמותו של יעקב לסוכה בכלל, ולחג הסוכות בפרט.

הפסוק הקושר את יעקב עם הסוכות מעלה תמיהה רבתי. תינח שהמקרא מספר "ויבן לו בית", נניח שאנו מבינים גם את הצורך לציין "ולמקנהו עשה סוכות" - אבל "על כן קרא שם המקום סוכות" אינו מובן; הרי המקנה ודאי טפל לאדם, והיה צריך לקרוא למקום על שם המבנה שנוצר לאדם, דהיינו "בית", ולא סוכות על שם המבנה שנבנה למקנה. נביא תחילה תירוצים על דרך הפשט.

רש"י כתב: "ויבן לו בית" - שהה שם י"ח חודש: קיץ וחורף וקיץ, סוכות קיץ, בית חורף, סוכות קיץ.² והקשה הרא"ם: "והלא הבית והסוכות שניהן היו בזמן אחד, הבית לעצמו והסוכות לבהמה, כדכתיב בגמרא? מהר"ל תירץ: "מפני

¹ "טעם לדבר" שרק הנשים בטלות בראשי חודשים ממלאכתן, מביא הטור מפרקי דר"א: "לפי שלא רצו הנשים לתת נזמיהן לבעליהן במעשה העגל, לכך נתן להן הקב"ה שכון שיהו משמרות ראש חודש יותר מהאנשים".

² הגמרא אומרת: "נמצא יוסף שפירש מאביו כ"ב שנה כשם שפירש יעקב אבינו מאביו" (מגילה יז, ע"א), כדי לחשב נכונה את שנות חייו יעקב מביאה הגמרא "בא לו לסוכות ושם עשה י"ח חודש..." ורש"י שם פירש: "ויבן לו בית לימי החורף, עשה סוכות ב' פעמים שני ימות הקיץ".

שהיה שם שני קיץ, וחורף אחד קרא שם המקום סוכות⁵, ואולי על כן שם המקום סוכות ברבים, לציין שני זמני קיץ, לעומת בית ביחיד, כי היה שם רק חורף אחד.⁴ אור החיים מתרץ שהמקום נקרא על שם בית הצאן "אולי כי עשה דבר חדש בחמלתו על המקנה, מה שלא עשה כן אדם קודם, שיכין סוכה לבהמות ולשינוי חדש קרא שם המקום עליו" (לג, יז). והרב שלמה פישר תירץ "על כן קרא' לא קאי האי קרא על יעקב, שהוא קרא שם המקום סוכות. אלא קאי על אינשי דעלמא⁵... שריבוי הסוכות שעשה למקנהו עשה רושם גדול, והתמיה כל רואה עד כדי כך, שמאז קראו למקום [האנשים הזרים] - סוכות".⁶

גם ה'שם משמואל' שואל: "למה לא קרא שם המקום 'בית' על שם הבית שבנה לנפשות שהם העיקר, אלא קרא סוכות על שם הסוכות למקנה שהוא הטפל?" ותשובתו הרמתה, על דרך הסוד: "דהנה מה שצריכים להגנה הוא לבעלי תשובה, שהייתה מקודם לסט"א שליטה עליהו וניצלו מידם, ומכל מקום כוחות חיצוניים רודפים לקטרגא עליהו... אבל מי שלא היה מעולם תחת שליטת הסט"א, אינו נזקק להגנה".

והוא ממשיך: "ובדוגמא זו היה המקנה של יעקב, שהוציא מלבן את כל חלקי הקדושה שהיו תחת רשותו ושליטתו של לבן והכניסם לקדושה. והנה סוכה היא לשון הגנה כדכתיב 'סכותה לראשי ביום נשק' (תהילים קמ, ח) ולמקנה היה צריך בהגנה. אבל הנפשות לא היו מעולם תחת רשותו ושליטתו של לבן, ע"כ לא היו צריכים להגנה, ולא היה בזה שבח ונס כלל, אלא למקנה. ע"כ לזכרון הנס קרא שם המקום סוכות" (סוכות, תרע"ג, עמ' קמ).

ב. עוה"ב בית - עוה"ז סוכות

הסבר אחר לקשר של יעקב עם הסוכות, שעונה גם על השאלה מדוע קרא למקום על שם המבנה של המקנה, הוא שיעקב מנחיל לנו תורה שלמה של התייחסות לעולם הזה ולעולם הבא ע"י קריאת שם המקום סוכות. יעקב מלמד שאדם צריך לשים את ערכי התורה והמצוות בראש מעייניו בחינת "בית" של

⁵ רא"ם [ר' אליהו מזרחי] ומהר"ל [בפרוש גור אריה על רש"י]. מובאים בשפתי חכמים, אות ל.
⁴ מהרש"ל [מובא בשפתי חכמים אות ל] פירש, כך את הדגשת הגמרא ורש"י "שני קייצים", בגלל הריבוי סוכות. וחורף אחד בגלל השם בית ביחיד.
⁵ הרב פישר מביא דוגמאות "על כן קרא שמה בבל" (בראשית יא, ט) "על כן קרא לבאר" (שם טז, יד) "על כן קרא שם העיר" (שם יט, כב) ובכולם "קרא" הכוונה לאינשי דעלמא.
⁶ הרב שלמה פישר, בית ישי - דרשות, עמ' קפט סימן כד, הערה א.

קבע, ואילו לענייני העולם הזה המסומלים במקנה וברכוש, עליו להתייחס בצורה ארעית בחינת סוכה שהיא בניין ארעי, לא יציב ולא קבוע.

מעניין מאד תרגום יונתן בן עוזיאל לפסוק: "ויעקב נטל לסוכות ואתעכיב תמן תריסר ירחי שתא⁷ ובנה ליה בי מדרשא..." ראשית יעקב בונה לעצמו בית מדרש ללמוד תורה ויראה, והוא מצווה את בניו אחריו: "למקנה" אל תקדישו בית. הממון חולף ועובר, וכן לכל ענייני העוה"ז מספיקה דירת עראי של סוכה. "בודאי לא מסתבר שעל שם הסוכות שעשה למקנהו קרא שם המקום סוכות? אלא רמז יש כאן שיעקב לא נתן דעתו לענייני העוה"ז. 'ויבן לו בית' שכל מטרתו הייתה לבנות "לו" קרן קיימת לעוה"ב במצוות ומעשים טובים, וזה עשה לו קבע. ולמקנהו עשה סוכות - שלא החשיב את העוה"ז.⁸

וכעין זה כתב האדמו"ר מאוזרוב: "גם כשכבר קנה לו בית ובא אל המנוחה, אף אז נסע סוכותה. כלומר התאמץ ששהותו בעוה"ז תהיה באופן ארעי כמו בסוכה. כי כשם שהמחנה נמצא במקום ארעי, כך גם יעקב ראה עצמו כארעי, כדרכם של רועי צאן המתגוררים בסוכות... כי יסוד עבודתו בעולם היא בהכנעה וענוה בחינת סוכות."⁹

לפי העיקרון הזה מסביר נחל קדומים גם את השינוי בכתיב, 'סכת' חסר ו' בתחילת הפסוק ל'סכות' מלא ו' בסופו.¹⁰ "הנה כל ענייני עוה"ז הם הבל, ועשייתם של אנשי מעלה לשם עוה"ב היא. העוה"ז הוא להם כאהל ארעי [כסוכה] וע"י תורה ומצוות ומעשים טובים הם בונים להם ממנו בית לעוה"ב.

⁷ נראה, שהוא מפרש שהבית והסוכות שמשו ביחד רק י"ב חודשים, ולא כפירוש הגמרא שהייתה תקופה אחת לבית [חורף] ושתתי תקופות קיץ לסוכות, וביחד י"ח חודשים.

⁸ מובא בילקוט מעם לועז, פרק לג אות קנא, בשם חן טוב.

⁹ הרב משה יחיאל הלוי עפשטיין, באר משה, וישלח, עמ' תשטז.

¹⁰ הגאון מווילנה שאל: איך כתוב 'ויעקב נסע סכתה', הרי למקום קראו 'סוכות' רק אחרי שיעקב היה שם? [בדרך כלל מסבירים, שהמקום נקרא כך על שם העתיד]. שאלת הגאון מובאת אגב עיון בפסוק דומה "ויבואו עד נחל אשכול... למקום ההוא קראו נחל אשכול על אודות האשכול אשר כרתו משם בני" (במדבר יג, כג-כד). אם הם באו לנחל אשכול, נראה שהוא נקרא כן עוד לפני שבני ישראל חידשו שם זה בגלל האשכול? ותירץ הגאון: "דבאמת גם מתחילה נקרא נחל אשכול על שם איש שהיה נקרא אשכול, כמו 'ענר אשכול וממרא'. והנה אשכול ע"ש האיש ההוא, הוא חסר בלא "ואו", לכן אחר כריתת האשכול ענבים קראו נחל אשכול מלא וא"ו שמורה ע"ז לשון רבים [על פי הגמרא שמילה חסרה "סכה", "קרנת" מציינת פריט אחד, ומלאה - מציינת שנים (סוכה ו, ע"א)... וכ"כ יש לפרש הפסוקים בפרשת וישלח ויעקב נסע סכתה... ע"כ קרא למקום סכות... משום הכי כתיב ויעקב נסע סכתה - חסר וא"ו, אח"כ כתוב מלא, להורות על שני עניינים" (קול אליהו, שלח לך, אות צא).

'יעקב נסע סוכותה' טלטל עצמו בעוה"ז הארעי והחסר, ויבן לו' בית - כי עיקר מגמתו בעוה"ב. 'ולמקנהו' - לכל קנייניו, 'עשה סכת' - חסר וארעי. 'על כן קרא שם המקום סוכות' - מלא, כי כשמגיעים למדרגה נעלה כזו אז ממילא נעשה העוה"ז מקום של מעשים טובים ויפה שעה אחת של תשובה ומעשים טובים בעוה"ז מכל חיי העוה"ב".¹¹

מן המפורסמות שאינן צריכות ראייה, שאחת המטרות של חג הסוכות היא להשריש בקרבנו את ההבל של תענוגות עוה"ז. על כן אמרו לאדם "צא מדירת קבע ושב בדירת עראי" (סוכה ב, ע"א). ותרגיש שכל העוה"ז הוא עולם ארעי שאין לבטוח בו. ודווקא בחג האסיף שבו יכול אדם לחשוב "כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל [העושר] הזה", עליו לדעת "כי ממך הכל ומידך נתנו לך" (דברי הימים א' כט, יד). ולכן קוראים בו מגילת קהלת להבין מתחילתה ש"הבל הבלים הכל הבל" (קהלת א, ב), ומסופה ש"סוף דבר הכל נשמע את הא-להים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם" (שם יב, יג).

וכך כתב הרשב"ם: "למען ידעו דורותיכם... ומתוך כך תתנו הודאה למי שנתן לכם נחלה, ואל תאמרו בלבבכם 'כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה'" (ויקרא כג, מג). וכן כתב בכלי יקר: "חששה תורה אולי ע"י ישיבת קבע ירום לבבו כי מצאה ידו כביר [=הרבה] וישמן ויבעט, על כן נאמר 'כל האזרח' הרוצה להיות כתושב בעוה"ז ולא כגר אליו, צוה ה' לצאת מדירת קבע לדירת עראי כדי שיכיר בפחיתות ערכו,¹² שאינו בעוה"ז כי אם גר ולא תושב. ועי"ז לא יבטח בצל קורתו, כי אם בצל שדי יתלונן (ויקרא כג, א).

ובדומה כתב השפת אמת: "סוכות נקרא חג האסיף שכל אחד מאסף כל רכושו לביתו. ולכן צריכים לזכור כי אנחנו וכל אשר לנו מה' יתברך, וכמו שכאן הוא זמן אסיפה כמו כן הוא לעילא שהקב"ה מאסף אותנו לביתו והוא הסוכה" (סוכות, תרל"ה). והוסיף ר' צדוק הכהן מלובלין: "ושמעתי דלכן קורין אותו בסוכות [את קהלת], לא מפני שמהביל שמחת העוה"ז, רק שממנו ניקח תוקף ושמחה אמיתית ע"י הגבלת כל ענייני עולם הזה" (צדקת הצדיק, אות רב).

¹¹ מובא בעיטורי תורה בראשית, עמ' 312.

¹² בפחיתות ערכו - גם של האדם, וגם בפחיתות ערכו של העולם הזה.

ג. צדיקים - ממונם חביב עליהם מגופם

במובן עמוק יותר ניתן לומר, שיעקב מגלה לנו לא רק שהמקנה, הממון, העוה"ז הם בחינת סוכה רעועה, אלא שגם את ה"מקנה" השפל הזה ניתן וצריך לרתום לעבודת ה'. יעקב קורא למקום סוכות על שם המבנה של המקנה, כדי להכריז שגם המקנה חשוב מבחינה רוחנית.

לא רק על "בית המדרש", שהוא הבית שבנה יעקב לעצמו לפי תרגום יונתן שהובא לעיל, יש חלות של קדושה. אלא גם על הארציות והגשמיות. תפקידו של עובד ה' הוא להשתמש בכל הדברים הגשמיים שניתנו לו - לעבודת ה', ובכך לעלות את הניצוץ הא-להי החבוי בהם. חסידים אומרים: "השמים שמים לה" - משכבר, "והארץ נתן לבני אדם" (תהילים קטו, טז) לעשות ממנה שמים. מבחינה מסוימת המקנה, הממון והגשמיות שהם מייצגים, יכולים לרומם את האדם לשיאים גבוהים ביותר בעבודת ה'. שכן להעלות לה' דבר קדוש ממילא, או לקדש את האדם הרוחני הוא דרגה אחת. עולה עליהם דרגת מי שמסוגל להקדיש בהמה גסה [=מקנה] ודבר שעיקרו חומר גשמי, ולהרימם קרבן לה'.

יעקב אבינו הוא האיש היודע לקדש את החומר, והמבין את חשיבותה של כל פרוטה קטנה, שעל ידה וממנה אפשר לעבוד את ה'. בכמה מדרשי חז"ל מופיע יעקב אבינו כביכול כ"קמצן" שחס על כל פרוטה עלובה, הוא מסכן את עצמו בהישארו בודד מול חורשי רעתו: "ויותר יעקב לבדו" (בראשית לב, כה) - "שכח פכים קטנים וחזר עליהם" (חולין צא, ע"א). הוא כועס על אשתו בשל תאנה שנאכלה או כלי שנשבר. לכן קוראת רחל לבנה יוסף, "ותאמר אסף א-להים את חרפתי" (בראשית ל, כג); ורש"י מביא על אתר: "כל זמן שאין לאשה בן אין לה במי לתלות סרחונה. משיש לה בן - תולה בו. מי שבר כלי זה? בְּנֵךְ, מי אכל תאנים אלו? בְּנֵךְ" (בראשית רבה עג, ד).¹³

ודאי שיעקב אינו קמצן, אלא צדיק גדול. הגמרא למדה מהעובדה שחזר על פכים קטנים, "מכאן לצדיקים שחביב עליהם ממונם יותר מגופם, לפי שאין פושטים ידיהם בגזל" (חולין שם). העובדה שהצדיק אינו פושט ידו בגזל אלא מרוויח כל פרוטה בעמל וביגיעה, מחבבת את הפרוטה אצלו, כמו כל דבר

¹³ למאמר קשה זה ישנו הסבר של ר' חיים שמואלביץ, בשיחות מוסר תשל"ב מאמר "גדול השלום". גם אני הבאתי תירוץ בעניין הכרת הטוב בספרי עיוני פרשה בראשית, עמ' 186.

שנקנה ביגיעה ובעמל. עליו נאמר "איזהו עשיר? השמח בחלקו" (אבות ד, א).¹⁴ אבל יותר מזה, לשם השגת הרכוש היה צריך לעמול מספר שעות או דקות, וכדי שזמן זה לא יילך לאבדון, יש לקיים ברכוש שנרכש בגינו עבודת ה' כלשהי, לכן כל פרוטה חשובה, כי הזמן חשוב - גם קמצוץ של זמן - הוא חיים שלמים, ולכן כל פרוטה חביבה עליהם כגופם.

כך העלינו, שהחיים הם כל כך גדולים שאינם נמדדים בכמות.¹⁵ הרוצח אדם זקן גוסס - הוא רוצח, כאילו רצח תינוק שכל שנותיו לפניו, כי שנייה של חיים היא חיים. וכך מספרת הגמרא על ריש לקיש: "כי נח נפשיה שבק קבא דמוריקא [כשמת השאיר כמות קטנה של כרכום] קרא אנפשיה 'ועזבו לאחרים חילם' (תהילים מט, יא)" (גיטין מז, ע"א). ריש לקיש חמל על הרגעים שבהם עבד כדי לרכוש את הכרכום, שעכשיו הולך לאבדון! אצל יעקב כל רגע קדוש, בכל דקה עושים קידוש ה', ולכן הממון שנרכש בזעת אפיים ובמסירות של זמן יקר - הוא יקר וחביב עליו מגופו.

זאת ועוד: יעקב, איש האמת, יודע שלכל פרוטה שיש לו - יש מטרה רוחנית. כך מובא בשם האר"י: "חביב עליהם ממונם כי להיות שנשפע מלמעלה אינו ראוי שימאס בו. כי אם אינו צריך לו, לא היה ניתן לו אותו דבר מהקב"ה. לכן חזר על פכים קטנים, כי אם לא היה חוזר היה נראה כאילו אינו רוצה אותם. וכל הדבר הנשפע מלמעלה צריך להדר עליו. לכן חזר להורות שהיא חביבה עליו".¹⁶ הצדיק יודע כי הממון ניתן לו, לא כדי לבזבז אותו על הנאות העולם הזה. הממון ניתן לו ככלי לעבודת ה', ובממון זה הוא מפרנס את משפחתו בצנעה, ומתוך הסתפקות במועט, וכך משמש לו הממון לדבר מצוה או להכשר מצוה ולכן הוא מברך על מה שנתן לו ה' ואינו שואף להרבות ממונו בכדי.

לפי זה מובן, מדוע קורא יעקב למקום דווקא על שם סוכת המקנה ולא על שם הבית אשר בנה לאדם. החידוש של יעקב הוא שגם "המקנה" קדוש. גם את

¹⁴ בדרך כלל מבינים שהמשנה מדברת בשבח ההסתפקות במועט. נראה שלמרות חשיבותה של מידה זו, אין זו כוונת המשנה, שהרי הפסוק שהיא מביאה כאסמכתא "שנאמר 'יגיע כפריך כי תאכל אשריך וטוב לך' (תהילים קכח, ב)" - אינו מדבר על יגיעת כפיים דלה. המשנה מכוונת לומר, שהעשיר הוא זה שנהנה מיגיע כפיו ולא ממתנות חנם שקיבל מאחרים.

¹⁵ הדברים שנמדדים בכמות ניתנים להמרה באיכות. קילו של תפוחי אדמה משובחים, שווה וניתן להמרה בשני קילו של תפוחים פשוטים. מכונית יוקרה שווה את מכירם של שתיים או שלושה מכוניות רגילות, אבל דקת חיים אינה ניתנת להמרה, כי היא מהווה חיים שלמים.

¹⁶ ליקוטי חנוכה מהרב ר' חיים ויטאל, הועתק מספר יצפנני בסוכה, עמ' כט.

הרכוש אפשר וצריך להפוך לחוליה בעבודת ה'. זה החידוש הגדול של יעקב שלא רק בני האדם שיש בהם נשמה א-להית, שייכים לעבודת הא-ל, אלא גם מקנה ורכוש שהם רק "חפצא" של העולם הזה, גם אותם ניתן לרתום למרכבת הקדושה. "ולמקנהו עשה סוכות, ויקרא שם המקום סוכות" על שם חידושו.

ד. "וישב... עשו לדרכו שעירה, ויעקב נסע סוכותה"

משנתברר לנו המסר החשוב הטמון בסוכות המקנה, נוכל להבין, מדוע צויין אירוע זה תכוף לפרידתו של יעקב מעשו, שהרי כך מדגישה התורה בפסוק הקודם "וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה" (בראשית לג, טז), ומיד אחר כך "ויעקב נסע סוכותה" (שם, יז). למותר לציין, שיעקב ועשו הם שני הפכים. עוד בטרם נולדו: "ויתרוצצו הבנים בקרבה" (בראשית כה, כב) - "עוברת על פתחי תורה של שם ועבר, יעקב מפרכס לצאת. עוברת על פתחי עבודת אלילים עשו מפרכס לצאת. דבר אחר מתרוצצים זה עם זה ומריבים בנחלת שני עולמות" (רש"י, שם שם).¹⁷

מיד כשנולדו ניכר ההבדל ביניהם. "ממעריך יפרדו" - משיצאו ממעיין ייראה בהם שהם נפרדים זה מזה" (רד"ק, בראשית כה, כג). "ההבדל שביניהם יהא ניכר תיכף ביציאתם מן הבטן" (העמק דבר שם שם). ולכן עשו מתואר תיאור גופני, "ויצא הראשון אדמוני כולו כאדרת שער" (בראשית כה, כה), ואת יעקב מתארת תכונה, "וידו אחזת בעקב עשו" (שם שם, כו), רש"י: "סימן שאין זה מספיק לגמור מלכותו, עד שזה עומד ונוטלה הימנו" (שם). ושאל אברבנאל: למה סיפר הכתוב תכונת גוף עשו ומראהו באמרו שהיה אדמוני כולו כאדרת שער, ולא זכר תכונת גוף יעקב והיה ראוי שיאמר יעקב איש חלק או לבן וכדומה? (שם שם).

ההבדלים באופי ובאישיותם עדיין לא ניכרו ולא בלטו לעין כול. "ויגדלו הנערים, ויהי עשו איש יודע ציד איש שדה, ויעקב איש תם יושב אהלים" (שם שם, כז) רש"י: "כל זמן שהיו קטנים לא היו נכרים במעשיהם... כיוון שנעשו בני י"ג שנה, זה פירש לבתי מדרשות וזה פירש לעבודת אלילים" (בראשית רבה סג, י). וההפרדה הזו היא עולמית ונצחית. "ולאם מלאם יאמץ לא ישוו בגדולה כשזה קם זה נופל, וכן הוא 'אמלאה החרבה' (יחזקאל כו, ב) שלא נתמלאה צור אלא מחרבנה של ירושלים" (רש"י כה, כג; מגילה ל, ע"א). משמע שאין אפשרות של

¹⁷ המדרש המדבר על הריצה נמצא בבראשית רבה סג, ו; והמדרש שיעקב ועשו רבו על עוה"ז ועוה"ב נמצא בילקוט שמעוני תולדות, רמז קי.

'תיקו', של שניהם בעלייה או של שניהם בירידה. ההתנגשות ביניהם היא מוכרחת ונצחית,¹⁸ ועליה נאמר לדורות "ונשא השעיר [=הוא עשו] עליו את כל עוונותם [=עוונות תם, הוא יעקב] אל ארץ גזרה" (ויקרא טז, כב); וכשם שבשני השעירים אין ממוצע¹⁹ ואין שילוב, אלא אחד לקצה הקדושה לה', ואחד לקצה הטומאה לעזאזל, כך גם יעקב ועשו.

לכן כששרו של עשו נאבק עם יעקב ומבקש מיעקב "שלחני כי עלה השחר" (בראשית לב, כז), והוא רוצה להיפרד ב'תיקו' מכובד, מאחר ש"לא יכול לו" - יעקב מסרב ואומר "לא אשלחך כי אם ברכתני" (שם שם), כי פגישה עם עשו חייבת להיגמר בניצחון. ולאחר הפגישה בין יעקב ועשו, הם נפרדו זה מזה, ומעיר הזהר: "כיון דההוא מקטרגא אזל בההוא דורנא [פירוש: עשו נפרד מיעקב בדורות, והשטן נפרד מבני בשעיר המשתלח] ואתפרש מינייהו, בעי קוב"ה למחדי בבני: מה כתיב ויעקב נסע סוכות... כיון דישובו בסוכות אשתזבו מן מקטרגיא וקוב"ה חדי בבני" [נצלו מהמקטרגים, והקב"ה שמח בבניו] "ח"ג קע"ב).

כידוע, התורה מתארת באריכות ובהרחבה את המפגש בין יעקב לעשו ומה שקדם לו. אחרי הפגישה וההשתחוואות שואל עשו, "מי לך כל המחנה אשר פגשתי", ויעקב עונה "למצוא חן בעיני אדוני" (לג, ח). עשו מגיב "יש לי רב" (שם, ט), יעקב מבקש ממנו לקבל את המנחה כי "יש לי כל" (שם, יא) - ומיד אחרי כן מספרת התורה, "וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה ויעקב נסע סוכות...". (שם, טז-יז). ההבדל בין "יש לי רב" של עשו ו"יש לי כל" של יעקב, מסביר את הקשר בין יעקב למקנה ולסוכות. כך פירש הכלי יקר: "לפי שהרשעים אע"פ שיש להם כל כסף וזהב שבעולם מ"מ נראה להם שעדיין הם חסרים, יש להם רב אבל לא כל צרכם... אבל הצדיקים בהפך זה. כי אפילו אם יש מעט בידם, הם מסתפקים בו ושמחים בחלקם ונראה כאילו יש להם הכל" (שם לג, ט). יעקב מבין שכל הרכוש הגשמי שיש לו, ניתן מיד ה' כדי להשיג דרכו עליות רוחניות. הוא אינו צריך עוד גשמיות להנאותו, "יש לי כל". לכן הוא קורא למקום סוכות על שם הצאן, להדגיש שגם במעט שיש, אפשר לעבוד את ה' בשמחה.

המלבי"ם מסביר את הפרידה מעשו ואת קריאת המקום סוכות בכיוון קצת אחר: "הנה צורך הסיפור הזה ביארו חז"ל שעשו אמר לו נחלק שנינו העוה"ז

¹⁸ הארכתי בסוגיה זו של "אין תיקו במלחמה עם עשו" בעיוני פרשה בראשית, עמ' 194.
¹⁹ דהיינו, שעיר אינו יכול לחשוב "אני רוצה להיות שעיר לה', ואם לא - אחזור לעדר ואנסה שוב בשנה הבאה" - כי מי שאינו שעיר לה' הוא שעיר לעזאזל.

והעוה"ב, רצה לומר, שאם היה יעקב משתתף אז עם עשו והולך לשעיר היו שניהם גוי אחד... ויעקב שהיה עתיד להנהגה אחרת נשמת ממנו בהשגחת ה'... באופן שבו יעקב נשמת מעשו 'ויבן לו בית ולמקנהו עשה סוכות' לו לעצמו בנה בית קבוע שישב שם ויעבוד את ה', אבל למקנהו וקניינו עשה רק סוכות עראי. כי העסק במקנה וקנין היה אצלו טפל ועראי, כסוכה שהיא דירת עראי" (לג, יז). ברם עשו, אצלו הרכוש היה עיקר גדול ותפס מקום חשוב בחייו - ולכן נשמת יעקב ממנו.

וכך הביא השפת אמת בשם סבו, החידושי הרי"ם:²⁰ "ולמקנהו עשה סוכות" - דבנ"י הם קנין אחד. וזה הקנין שבחר הקב"ה בנו דכתיב 'עם זו קניתי'. דבר זה צריך הגנה והוא מצות סוכה... דכתיב 'הצילני נא מיד אחי מיד עשו' דצריך הצלה בבחינת השנאה, וגם שלא יוכל להזיק ע"י התקרבות... לכן אחר שנתפייס עמו עשו כתיב 'ויעקב נסע סוכותה'" (סוכות, תרמ"ו).

נסיים פרק זה המדבר על ההבדל שבין יעקב לעשו, בהבנה שרק הודות להבדל מהותי זה יעקב קרא למקום 'סוכות'. תחילה נקדים ונאמר שכדי להדגיש הבדל בין שתי זהויות חייבים להכיר את המצע המשותף שלהם, ורק על גביו בולט ההבדל. אין שום מובן לשאלה 'מה ההבדל בין הרמב"ם לתפוז', כי אין ביניהם שום מכנה משותף. אפשר לשאול: 'מה ההבדל בין הרמב"ם לרש"י, או 'מה ההבדל בין תפוז לאשכולית'. כך הסביר הרב הוטנר את דברי הנביא: "הלא אח עשו ליעקב, ואוהב את יעקב ואת עשו שנאתי" (מלאכי א, ב-ג) - "ככל אשר תרבינה השכבות העליונות אשר בהן שולט הוא הדימוי, כן לעומת זה יתברר לפנינו עומק מקומה של מידת ההבדלה" (פחד יצחק פורים, עמ' מג).²¹

ועל זה הוספנו, שככל שאנו מתקדמים ביצירת עם סגולה, וככל שמתברר הפירווד של הטוב והרע, כך מתרבים סימני השוויון שברקע. אברהם ולוט "אנשים אחים אנחנו", אבל באמת הם דוד ואחיין. בדור השני, יצחק וישמעאל אחים ממש, אבל רק מהאב, ובדור השלישי שבו מגיע הפירווד לשיאו, ונגמרת היווצרות עם ישראל מול שנאת עשו,²² כפי שנתבאר הרקע הזהה היה מושלם -

²⁰ ר' יצחק מאיר ב"ר ישראל אלטר מגור, תקנ"ט-תרכ"ו, מייסד שושלת גור.

²¹ הרב הוטנר מסביר בזה גם את הדמיון הנדרש בין שני השעירים: "שני שעירי יוה"כ מצוותן שיהיו שניהם שווים במראה ובקומה ובדמים ובלקחתן כאחד" (יומא ו, א). מתוך השוויון הזה, אחד נשלח לה' והשני לעזאזל. בכל העניין הרחבתי בעיוני פרשה בראשית, עמ' 72.

²² "בידוע שעשו שונא ליעקב" (ספרי בהעלתך ט; רש"י בראשית לג, ד).

אב אחד, אם אחת, היריון אחד, ומשם - "ואוהב את יעקב ואת עשו שנאתי".
לכן גם כאן נקודת ההבדל בין "וילך עשו לדרכו שעירה" לבין "ויעקב נסע סוכותה", באה דווקא לאור החיבור ביניהם במפגש המתואר בתחילת הפרשה.

ה. פסח שבועות וסוכות - אברהם יצחק ויעקב

בפתיחת המאמר הבאנו את דברי הטור שיש זהות בין פסח שבועות וסוכות לאברהם יצחק ויעקב. נסיים את המאמר בשני מהלכים השוזרים את יעקב וסוכות בהקשר לשלוש הרגלים. בפרק הקודם עמדנו על דרגת יעקב ביחס לממון, ולכך נאה לצרף לכאן את דברי השפת אמת על שלוש רגלים: "ג' רגלים - 'בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאורך'. בפסח - נגאלו מיצר הרע, ושבועות - הרגשה בנפש, 'נפשי יצאה בדברו' (שיר השירים ה, ו),²³ ובסוכות - מאורך. צא מדירת קבע כמו שאמרו חז"ל שלא לסמוך על ממונו ובניינו רק לבטוח בהשי"ת. וכן חיבת ענני הכבוד היא חיבה יתירה כעניין העשירות שמחוץ לגוף".²⁴

"וכעין זו שמעתי ממורי זקני ז"²⁵ אשר ג' רגלים הם כנגד קנאה וגאווה וכבוד, והוא גם כן כנ"ל קנאה בגוף כמ"ש רקב עצמות קנאה (משלי יד, ל), וגאווה לנפש וכבוד חוץ לגוף" (שפת אמת, סוכות, תרל"ד). והוסיף לבאר, "כי הג' רגלים הם לבטל ג' מידות רעות - קנאה, תאוה וכבוד. ונראה שהם מיוחדים לג' אלה: 'בכל לבבך בכל נפשך ובכל מאורך', כי התאוה בלב והקנאה בנפש והכבוד בנכסים. ועל אלה השלושה אמר: 'אל יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי' (ירמיהו ט, כב-כג). פירש בעשרו כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי (ירמיהו ט, כב-כג). פירש בזאת שיודע שהכל מהבורא יתברך ובזאת שאינו מהלל עצמו בזאת יתהלל המתהלל" (סוכות, תרל"ח). וזוהי בדיוק דרגת יעקב המקביל לחג הסוכות, שעבודתו בהקדשת הממון לעבודת ה'.

המהלך השני סובב על ציר מידתו של יעקב, הלא היא מידת האמת - "אמת ליעקב" (מיכה ז, כ). כבר הארכנו להוכיח²⁶ שאמת פירושה נצח, שנאמר "שפת

²³ "נפשי יצאה בדברו" - אמר ריב"ל בכל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה במתן תורה יצאה נשמתן של ישראל" (שבת פח, ע"ב).

²⁴ 'בכל לבבך ובכל נפשך' הם חיי האדם עצמו, 'בכל מאורך' - הממון הוא מותרות שמחוץ לאדם. לכן אנו חוגגים סוכות רק לזכר ענני הכבוד ולא לזכר המן והבאר, כי אלו הכרחיים לחיים ובנתינתם אין חיבה מיוחדת. ענני כבוד הם מותרות ובהם ניכרת אהבת ה' לעמו.

²⁵ סבו, האדמו"ר ר' יצחק מאיר אלטר מגור, בעל חרושי הרי"ם.

²⁶ עיין במאמר 'ראש השנה - יום האמת' בספרי עיוני מועדים לר"ה וליה"כ, עמ' 53.

אמת תיכון לעד" (משלי יב, יט). דבר שקיים לזמן מוגבל הוא אולי אמיתי במושגי עוה"ז, עלמא דשיקרא, אבל "קושטא קאי [=האמת "עומדת"], שיקרא לא קאי" (שבת קד, ע"א). לכן אנו מדגישים אחרי קריאת שמע "אמת ויציב... א-להי עולם... לדור ודור הוא קיים ושמם קיים וכסאו נכון ומלכותו ואמונתו לעד קיימת... לעד ולעלמי עולמים... על בנינו ועל דורותינו ועל כל דורות זרע ישראל". אמת היא מילה שכוללת את האות הראשונה, האמצעית והאחרונה של האל"ף-בי"ת.²⁷ הכל כלול בה, עבר הווה ועתיד, הקצוות והאמצע שביניהם.

הרב הוטנר מביא את דברי הגר"א, שחג הסוכות הוא זכר לאותם ענני כבוד, שחזרו לאחר מעשה העגל, "משום שמצוות סוכה מתייחסת דווקא לכריתת ברית של לוחות שניות מפני שהעדיפות של לוחות שניות ע"ג ראשונות הוא בזה, שנאמר בהם "טוב" ולא תתכן בהם שבירה. ונמצא דלוחות שניות מובטחים הם להתקיים בכל האופנים ובכל המצבים... רק בזמן שעניין מתנהג למעלה מכל מידה מסויימת אז אפשר לעניין להתקיים בכל האופנים בלי היכי תימצי של שבירה".

"ובמצוות סוכה מצינו שהיא שייכת ליעקב אבינו שרק בו נזכר עניין סוכות... שעיקר עניינו של אמת ליעקב שאין לו קביעות בשום מידה מסוימת". דהיינו לא כמו אברהם שמידתו חסד, ולא כמו יצחק שמידתו גבורה, יעקב כולל את הכל, חסד וגבורה. ולכן רק הוא שייך לסוכות כבוד של לוחות שניות, שתקפם לעד. רק יעקב שאינו שייך למידה ספציפית [כי מידתו "אמת" כוללת הכל] יכול לקבל ברכה של נצח שאינה מוגבלת בזמן.

וכך הוא מסביר את הקשר למצוות סוכה: "וזהו תוכן עניינה של מצוות סוכה, שנאמר בה 'צא מדירת קבע ושב בדירת עראי' (סוכה ב, ע"א), ורק על ידי זה מתגלה הבחינה של שומר עמו ישראל לעד, כי כל זמן שקשור האדם באיזה קביעות של מידה מסוימת,²⁸ אין לו הגנה של השמירה המותנית דווקא בהנהגה שלא על פי מידה קבועה. ועל כן היציאה מקביעותו של מקום מסוים היא היא המקבילה להנהגת מידת 'כל יכול' המבטיחה את הגנתם של ישראל לעד. וזהו שסימן לבנים של מצות סוכה הוא במעשה אבות של יעקב, וכנ"ל" (פחד יצחק - סוכות, מאמר ז, עמ' כב).

²⁷ מ' היא האות האמצעית בא"ב, שכולל גם את האותיות הסופיות, ובו 27 אותיות, כי "מנצפ"ך - צופים אמרום" (שבת קד, ע"א).
²⁸ כגון מידת החסד של אברהם או מידת הגבורה של יצחק.

לזה צריך להוסיף, שבניגוד לאברהם וליצחק שיש בזרעם פסול ונידח [ישמעאל ועשו], רק על יעקב נאמר "חטא ישראל - אע"פ שחטא ישראל הוא" (סנהדרין מד, ע"א), ומיטתו של יעקב קרויה "מיטה שלמה" (ויקרא רבה לו, ד), ועליו נאמר "כי לא ידח ממנו נדח" (שמואל ב' יד, יד). וגם בזה נאה לו מידת האמת הכוללת את כולם. לא כאברהם שיצא ממנו ישמעאל שנדחה, ולא כיצחק שיצא ממנו עשו שנדחה. יעקב איש האמת כולל את כולם, וגם בזה מתאים הוא לסוכות, לסוכת השלום המכילה בתוכה את כולם, ולכך גם שומרת את כל עמו ישראל לעד!